

ANALÝZA INTEGROVANÉHO MANAŽMENTU CHRÁNENÝCH ÚZEMÍ V SR

Miroslav BADIDA - Marián HURAJT - Tomáš JEZNÝ

ANALYSIS OF THE INTEGRATED MANAGEMENT OF PROTECTED AREAS IN SLOVAKIA

ABSTRAKT

Pri zabezpečovaní udržateľného rozvoja v chránených územiach prírody a krajiny majú z dlhodobého hľadiska veľký význam integrované prístupy manažérskych systémov. Pri snahe o rozvoj a ochranu území je potrebné rešpektovať zásady udržateľného rozvoja a zabezpečiť prepojenie environmentálnych, sociálnych, kultúrnych a ekonomických aspektov. Prostredníctvom systematickej a efektívnej realizácie integrovaných systémov riadenia v chránenej oblasti môžeme prispieť k zachovaniu prírodných zložiek krajiny a biodiverzifikácie.

Kľúčové slová: Environmentálny aspekt, chránené územie, integrovaný manažment

ABSTRACT

In ensuring sustainable development in protected natural areas and countries have long-term importance of integrated approaches to management systems. In an effort to develop a protection area should respect the principles of sustainable development and ensure coherence of environmental, social, cultural and economic aspects. Through systematic and effective implementation of integrated management systems in protected areas can contribute to the conservation of natural ingredients and bio diversification of country.

Key words: Environmental aspect of conservation, integrated management

ÚVOD

Človek za posledné desaťročie zásadným spôsobom ovplyvnil prírodné prostredie Európy. Odlesňovanie, intenzifikácia poľnohospodárstva, vysušanie mokraďí, osídľovanie – tieto a mnohé iné vplyvy zmenili ráz krajiny takmer na nepoznanie. A predsa aj v týchto zmenených podmienkach sa zachovala pomerne rozsiahla časť územia, kde dodnes pretrvávajú tradičné krajinné formy a rozsiahle lesy. Dnes tieto územia čelia problémom – ako prežiť v modernom svete a uchovať si hodnoty minulosti.

Chránené územia sú dôležité pre zachovanie biologickej rozmanitosti. Sú základnými stavebnými jednotkami prakticky všetkých národných a medzinárodných stratégií pre jej zachovanie, udržanie fungovania prírodných ekosystémov, ktoré slúžia pre druhy živočíchov a udržanie ekologických procesov, ktoré nemôžu správne fungovať vo väčšine intenzívne manažovanej krajiny. Na dosiahnutie tohto cieľa, je životne dôležité hodnotenie efektívnosti riadenia chránených území, ktoré umožňuje posúdiť chránené územia, ktoré síce existujú na papieri ale nedosahujú splnenie cieľov ochrany. [1]

LEGISLATÍVNE ZÁMERY OCHRANY CHRÁNENÝCH ÚZEMÍ V SR A EU

Základným legislatívnym dokumentom ochrany prírody a krajiny Slovenskej republiky, účinným od 1. januára 2003, je zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 543/2003 z 25. júna 2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny. Tento zákon upravil pôsobnosť orgánov štátnej správy a obcí, ako aj práva a povinnosti právnických osôb a fyzických osôb pri ochrane prírody a krajiny s cieľom prispieť k zachovaniu rozmanitosti podmienok a foriem života na Zemi, utvárať podmienky na trvalé udržiavanie, obnovovanie a racionálne využívanie prírodných zdrojov, záchranu prírodného dedičstva, charakteristického vzhľadu krajiny a na dosiahnutie a udržanie ekologickej stability. Jedným zo spôsobov dosiahnutia tohto cieľa je územná ochrana. Pre územnú ochranu sa ustanovilo päť stupňov ochrany. Pričom sa rozsah obmedzení sa so zvyšujúcim stupňom ochrany zväčšuje. Všeobecne zásadou platí že kde sa prekrývajú viaceré chránené územia s rôznymi stupňami ochrany, vždy platí najvyšší z nich. Vstupom do Európskej únie 1. mája 2004 sa Slovenská republika zaradila do spoločenstva štátov, ktoré je postavené na základoch spoločnej vnútornej aj zahraničnej politiky. Spoločné pravidlá a normy sú záväzné rovnako pre všetky členské štáty EÚ a sú

nadradené ich jednotlivým národným zákonom. Európska únia tak vystupuje voči ostatnému svetu ako jeden celok. Sústava chránených území EÚ sa dostáva pomenovanie NATURA 2000. [2]

Vznikla spojením dvoch, spočiatku nezávislých, sústav:

- sústavy chránených vtáčích území, ktorá sa vytvára od roku 1979 na základe smernice Rady č. 79/409/EHS o ochrane voľne žijúcich vtákov, ktorú nahradila smernica Európskeho parlamentu a Rady 2009/147/ES z 30. novembra 2009 o ochrane voľne žijúceho vtáctva. Pôvodný vedecký návrh chránených vtáčích území v Slovenskej republike obsahoval 45 lokalít. Po zmene kritérií výberu vláda Slovenskej republiky uznesením č. 636 zo dňa 9. júla 2003 schválila národný zoznam navrhovaných chránených vtáčích území (nCHVÚ), ktorý obsahoval 38 území. Uznesením vlády SR č. 345 zo dňa 25. mája 2010 boli z národného zoznamu vylúčené 2 územia a na pokyn Európskej komisie bolo doplnených 5 nových území. K 31. máju 2011 tak národný zoznam obsahuje 41 navrhovaných chránených vtáčích území. Ministerstvo životného prostredia SR ich vyhlasuje za chránené vtáčie územia podľa zákona č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny. K 31. máju 2011 bolo vyhlásených už 40 chránených vtáčích území (CHVÚ).
- Sústavy území európskeho významu (v európskej legislatíve označovaných ako Special Areas of Conservation, SACs), ktorá sa vytvára od roku 1992 na základe smernice Rady č. 92/43/EHS o ochrane prirodzených biotopov a voľne žijúcich živočíchov a rastlín (tzv. smernica o biotopoch). Národný zoznam území európskeho významu, vydaný vo výnose Ministerstva životného prostredia SR č. 3/2004-5.1 zo 14. júla 2004, ktorým sa vydáva národný zoznam území európskeho významu, obsahoval 382 návrhov ÚEV s celkovou rozlohou 587 194,8 ha (11,72 % rozlohy SR). Po schválení vládou SR bol zaslaný Európskej komisii na schválenie. Po prehodnotení zoznamov ÚEV, zaslaných štátmi, ktoré sa stali členmi Európskej únie k 1. máju 2004, Európska komisia vydala rozhodnutie K(2007)5404 z 13. novembra 2007, ktorým sa podľa smernice Rady 92/43/EHS prijíma zoznam lokalít európskeho významu v Panónskej biogeografickej oblasti, a rozhodnutie K(2008)271 z 25. januára 2008, ktorým sa podľa smernice Rady 92/43/EHS prijíma prvý aktualizovaný zoznam lokalít európskeho významu v alpskom biogeografickom regióne. Obidve rozhodnutia sa týkajú Slovenskej republiky – počet navrhovaných ÚEV v SR, schválených Európskou komisiou, sa zmenil na 381. Cieľom súvislej európskej sústavy chránených území NATURA 2000 je zachovať prírodné dedičstvo významné pre celú EÚ, zabezpečiť jej ochranu a podporiť tie aktivity v chránených územiach, ktoré sú v súlade so záujmami ochrany prírody.

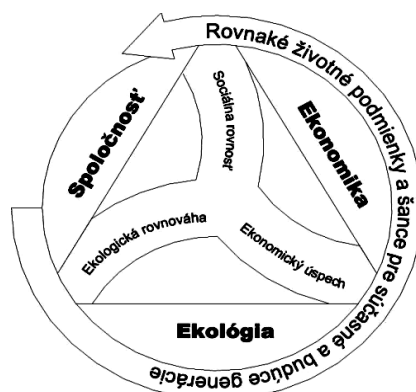
Zmena koncepcie ochrany prírody z konzervačného prístupu k aktívnemu prístupu zohľadňuje nielen ekologické interakcie, ale aj ekonomické a spoločensko-kultúrne a prináša množstvo otázok spojených s integrovaným plánovaním a riadením chránených území, ako je integrácia rôznych záujmov, rôzne kategórie, rôzne prístupy, nedostatok zdrojov, regionálne požiadavky a medzinárodné záväzky.

Neodmysliteľnou súčasťou starostlivosti o chránené územia je integrovaný manažment, o ktorý v súčasnosti vzrastá záujem v dôsledku pretrvávajúcich celosvetových problémov (nadmerné využívanie prírodných zdrojov, rýchly populačný rast, antropicky podmienené klimatické zmeny a stým súvisiace zmeny vo využití zeme).

Jednotlivé problémy sú často vzájomne prepojené napr. zmena využitia územia výraznou mierou ovplyvňuje biodiverzitu a stabilitu územia, znečisťovanie a zaťažovanie jednotlivých zložiek životného prostredia si vyžaduje investície do odstraňovania týchto následkov a zavádzanie nových technológií, zatváranie priemyselných prevádzok s negatívnymi vplyvmi na životné prostredie je často spojené s rastom sociálnych problémov.

K využívaniu a manažmentu krajiny je preto potrebné pristupovať komplexne a aplikovať integrovaný prístup založený na vzájomnej harmonizácii dvoch krajinných subsystémov – prírodného a socioekonomického. Integrované prístupy môžu mať pri zabezpečovaní udržateľného rozvoja v chránených územiach veľký význam. Aby však bolo možné vyrovnať sa so zmenami v životnom prostredí, kladie sa výrazný dôraz na holistický prístup, ktorý určuje interakcie medzi socioekonomickými a environmentálnymi premennými v širokom rozpätí priestorových a časových mierok.

Pri ekosystémovom/integrovanom manažmente krajiny je potrebné vytvoriť taký systém hospodárenia, ktorý zosúladí rozvoj jednotlivých aktivít s prírodným, socioekonomickým a kultúrne-historickým potenciálom územia. Integrovaný manažment by mal zabezpečiť elimináciu súčasných a prevenciu vzniku nových environmentálnych, sociálnych a ekonomických problémov a z dlhodobého hľadiska zabezpečiť udržateľný rozvoj aj chráneného územia. Vyžaduje si to však interdisciplinárny prístup, zahrňujúci ekológov aj environmentalistov, ktorí v spolupráci so sociológmi a ekonómami vytvoria optimálne opatrenia starostlivosti o chránené územia. [1]

Obr. 1 Princíp integrovaného manažmentu [3]

Použitím metodiky integrovaného manažmentu chránených území (www.ipam.info), ktorá je založená na skutočnosti, že každé chránené územie prechádza v procese svojej existencie 3 základným fázami (prípravná fáza, plánovacia fáza a implementačná fáza). Každá z týchto fáz je indikovaná určitými oblasťami manažmentu, ktorých je celkovo 25 a ktorých úspešné ukončenie je predpokladom dobrého manažmentu národného parku.

Tab. 1 Prehľad oblastí hodnotenia manažmentu v systéme IPAM

Fáza		Oblasti
Prípravná fáza		Rozvoj myšlienky a vízie
		Kontrola uskutočniteľnosti
		Komunikácia a participácia I
		Zapojenie do systému chránených území
		Rozvoj myšlienky a vízie
Fáza plánovania	Základné plánovanie	Plánovacia príručka
		Komunikácia a participácia II
		Základný výskum
		Implementačná fáza
		Ustanovenie a založenie
	Detailné plánovanie	Plánovacia príručka
		Poslanie a základná koncepcia
		Plány manažmentu založené na ekosystéme
		Plán regionálnych ekonomických programov
		Špecifické plánovanie (druhotné plány)
Implementačná fáza	Personálny a organizačný rozvoj	
	Hodnotenie efektívnosti manažmentu	
	Financovanie (finančný plán)	
	Odhad vplyvov a ich obmedzenie	
	Manažment informácií a údajov	
	Výskum a monitoring	
	Komunikácia a participácia III	
	Rozvoj regiónu CHÚ	
	Plán spolupráce	
	Informácie, interpretácia a výchova	
	Manažment návštevníkov, služieb a infraštruktúry	
	Marketing a vzťahy s verejnosťou	
	Fáza zapojenia do siete	Všeobecné zapojenie do siete
		Zapojenie do ekonomickej siete
Zapojenie do sociálnej siete		
Zapojenie do ekologickej siete		

Ekosystémový manažment poskytuje nový rámec pre integrovaný a komplexný prístup v ochrane prírody, súčasťou ktorej sú ľudia. Podľa Svetovej únie ochrany prírody z roku 1996 existuje 10 zásad manažmentu ekosystémov:

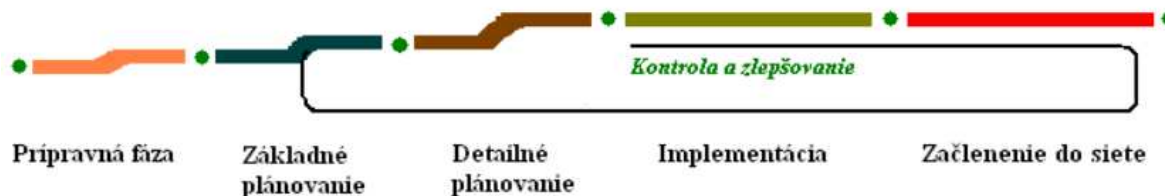
- I. Účel manažmentu je vecou spoločenskej objednávky (antropocentrický aspekt).
- II. Ekosystémy musia byť manažované v ľudských (humánnych) súvislostiach (antropocentrizmus). Ekosystémy musia byť manažované v rámci prírodných limitov (príklon k ekocentrizmu).
- III. Manažment musí rozpoznať, ktoré zmeny sú nevyhnutné (kauzálne
- IV. súvislosti).
- V. Manažment ekosystémov sa musí chápať v primeranej miere (ekonomický aspekt).
- VI. Manažment ekosystémov musí myslieť globálne a konať lokálne (ekologicko-environmentálny aspekt).
- VII. Manažment ekosystémov sa musí snažiť udržať alebo zlepšiť charakter ekosystému a funkčnosť na primeranej úrovni podľa spoločenskej objednávky výberu (antropocentricko-ekocentrický aspekt).
- VIII. Výkonné orgány sa vo svojom rozhodovaní musia riadiť primeranými poznatkami vyplývajúcimi z vedeckých výskumov (gnozeologický aspekt).
- IX. Manažéri ekosystémov musia konať so zárukou (profesionálny etický aspekt).
- X. Potrebný je multidisciplinárny prístup (scientologický aspekt). [4]

Analýza manažmentu slovenských národných parkov pomocou nástroja IPAM. Možno zdôrazniť prínos v dvoch úrovniach. Primárne je to exkluzivita testu systému v slovenských podmienkach.

Všetky veľkoplošne chránené územia boli na Slovensku vyhlásené v predošlom období socializmu (typický prístup zhora – nadol) bez alebo len s veľmi slabým formálnym procesom diskusie so všetkými relevantnými subjektmi a vlastníkami. Je potrebné hodnotiť metodiku prípravy zónovania národných parkov.

V oblasti základného plánovania slovenským národným parkom a chránených území chýba najmä širšia komunikácia a participácia verejnosti na plánovacích procesoch. Fáza detailného plánovania identifikovala viacero kritických oblastí. Programy starostlivosti nie sú založené na ekosystémovom prístupe a ich príprava rovnako ako v prípade zónácie mešká. Implementačná fáza je najviac komplikovanou časťou celého hodnotenia. Národné parky resp. Hoci na Slovensku už bolo niekoľko hodnotení efektívnosti manažmentu chránených území v predošlých rokoch nebolo dosiahnuté významné výsledky. Žiadny z národných parkov neprezentuje logo ako obchodnú značku pre miestne produkty a služby. Rovnako medzinárodná spolupráca aj z dôvodu jazykovej bariéry je stále slabá a je skôr založená na personálnych kontaktoch než na systematickej spolupráci. Informačné, interpretačné a vzdelávacie aktivity ponúkané národnými parkami nepokrývajú všetky cieľové skupiny a sú založené vo väčšine prípadov na starých znalostiach a prístupoch bez použitia nových didaktických metód.

Napriek vyššie spomenutým nedostatkom je možné zlepšiť systém manažmentu slovenských národných parkov realizáciou konkrétnych opatrení. Práca priniesla aj hodnotenie metodiky systému IPAM. Možno zdôrazniť výhody systému, medzi ktoré patrí nezávislosť, interaktivita a integrácia najlepších príkladov. Na druhej strane niektorí ľudia môžu namietat subjektivitu samohodnotenia, čo môže byť eliminované zapojením širšieho tímu do procesu hodnotenia. [4]

Obr. 2 Oblasti aktivity systému IPAM

ZÁVER

Manažment chránených území by mali zabezpečovať strategické programy starostlivosti o jednotlivé chránené územia. Mali by obsahovať ich zónáciu so stanovením režimu ochrany i vzťahu ochrany prírody a ostatných aktivít a určovať strategické,

operatívne ciele na dosiahnutie udržateľného rozvoja, všetky rozvojové aktivity, zabezpečovať integrovaný manažment, zosúladiť environmentálnych, sociálnych, kultúrnych a ekonomických aspektov. Pôsobenie človeka na krajinu sa však neustále zvyšuje, preto by ochrana a starostlivosť o chránené územia mala byť založená aj na základe správneho pochopenia interakcií medzi človekom a prírodným prostredím.

POĎAKOVANIE

Príspevok vznikol na základe riešenia projektu KEGA č. 049 TUKE-4/2012

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- [1] [on-line] Available on - URL: http://www.minzp.sk/files/sekcia-ochranyprrodyakrajiny/ps-543/ipam_dosloveniny_chranene-uzemia-slovenska.pdf<[cit.: 2013- 11-12]
- [2] [on-line] Available on - URL: <http://uzemia.enviroportal.sk/about><[cit.: 2013- 11-12]
- [3] REPKA, P.- ŠVECOVÁ, M. Evaluácia integrovaného manažmentu Národného parku České Švýcarsko prostredníctvom expertného systému IPAM, Charles University E-journal for Environmental Education ISSN 1802-3061 dostupne na internete: <http://www.czp.cuni.cz/envigogika/index.php/cz/obsah><[cit.: 2013- 11-12]
- [4] [on-line] Available on - URL: http://www.fns.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/actaenvi/ActaEnvi_2008_1/03_Chrenscova.pdf<[cit.: 2013- 11-12]
- [5] [on-line] Available on - URL: http://www.fpv.umb.sk/kat/ken/akta/index.php?option=com_content&view=article&id=213:evalvacia-manamentu-v-pieninskom-narodnom-parku&catid=33:vyskumne-tudie-&Itemid=32<[cit.: 2013- 11-12]
- [8] LUMNITZER, E. – BADIDA, M. – ROMANOVÁ, M.: Hodnotenie kvality prostredia. ALFA s.r.o, Košice, 2007, 281 s., ISBN 978-80-8073-836-5
- [9] KRÁLIKOVÁ, R. – BADIDA, M. – HALÁSZ, J.: Technika ochrany životného prostredia. ALFA s.r.o, Košice, 2007, 281 s., ISBN 978-80-8086-062-2, 303 s.

ADRESY AUTOROV:

Miroslav BADIDA, Dr.h.c. prof. Ing., PhD, Technická univerzita v Košiciach, Strojnícka fakulta, Katedra environmentalistiky Park Komenského č. 5, 04200 Košice, Slovenská republika, e-mail: miroslav.badida@tuke.sk

Marián HURAJT, Ing., Technická univerzita v Košiciach, Strojnícka fakulta, Katedra environmentalistiky Park Komenského č. 5, 04200 Košice, Slovenská republika, e-mail: marian.hurajt@tuke.sk

Tomáš JEZNY, Ing., Technická univerzita v Košiciach, Strojnícka fakulta, Katedra environmentalistiky Park Komenského č. 5, 04200 Košice, Slovenská republika, e-mail: tomas.jezny@tuke.sk

RECENZENT:

Juraj LADOMERSKÝ, prof. Mgr., CSc., Univerzita Mateja Bela, Fakulta prírodných vied UMB, Katedra životného prostredia, Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica, Slovenská republika, e-mail: juraj.ladomersky@umb.sk